

A műfordítás mint kísérleti hermeneutika

Hizsnyai Tóth Ildikó műfordítóval, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének oktatójával Rizsányi Attila beszélget

Rizsányi Attila: Szlovákia volt a díszvendége az április 21-e és 24-e között megtartott 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválnak, amelynek részeként az OSZK, a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár (UKB), az Irodalmi Tájékoztató Iroda (LIC) és a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke Dunán Innen, Dunán Túl... Szlovák–magyar és magyar–szlovák párbeszéd a fordításirodalomban címmel szervezett egy kamarakiállítás. Kurátorként megfogalmazott gondolataiban a fordítástörténeti mozzanatokon túl rámutat a szemléletmódok pluralitására, illetve ennek kapcsán említi meg az AquaPhone kortárs művészeti projektumot.

Hizsnyai Tóth Ildikó: Nemrégiben jelent meg az AquaPhone tíz évének könyves dokumentuma, idén tizenegyedik alkalommal tartják meg, ezúttal is júniusban. Párkányban, illetve környékén működik egy tevékeny polgári társulás. A hídnak ott kultikus szerepe van, s az esztergomiak is bekapcsolódtak ebbe a projektumba: a klasszikus mérnök-hídőr mellé kitalálták a kulturális-hídőr szerepet, ehhez kapcsolódik egy kortárs művészeti akció, egy performansz. Ennek a kiötlője egy párkányi születésű, a szüleit is ott elveszítő, Svájcban élő mérnökinformatikus: Frühauf Károly nemcsak ötletgazda, hanem az anyagi támogató is. Minden évben kiválasztanak egy magyar, szlovák vagy német szerzőt, aki megír egy kis dialógust, történetet, és ezt minden évben ugyanaz a szerzőpáros megzenésíti, ezáltal egy új kompozíció is születik. A rendezvény úgy zajlik, hogy az esztergomi és a párkányi hídfőnél megáll egy-egy versmondó és egy-egy zenész, majd hangosítás mellett három nyelven megy végbe a dialógus, ugyanis a szövegeket a másik két nyelvre is lefordítják, tehát háromszor elhangzik, miközben kortárs zene szól. Ez az AquaPhone vagy hanghíd, hanghidalás nagyon régi hagyományra épül: amikor 1944-ben a visszavonuló német csapatok felrobbantották a hidat, egy olyan hosszú időszak

volt, amikor semmilyen kommunikáció nem volt a két város között, pedig az mindig is működött. Még bonyolultabb volt a helyzet, hiszen utazni sem lehetett, rendkívül korlátozott volt a kapcsolattartás Szlovákia és Magyarország között. Állítólag, egy párkányi polgár elmondása szerint, alkonyatkor lementek a Dunához, lehajoltak közel a víz felszínéhez, és suttogtak, a hangot pedig átvitte a víz a túlpartra, így értekeztek az emberek. Nem tudom, hogy ez mennyiben helyi legenda, de egy olyan metaforája az általam elképzelt kulturális párbeszédnek, amely még tárgyiságában is létezik, s szép ívét adja a tényleges és a rendszerint implicit kulturális dialógusnak. A szlovák–magyar kulturális térben a Duna inkább elválasztó jellegű, mindig határként jelent meg, akármennyire is részei vagyunk egy közép-európai térnek, ahol a nemzeteket összekötő szerepét szokták hangsúlyozni. A Magyarország és Szlovákia közötti határnak csak 172 kilométerét, mintegy negyedét képezi a Duna, ennek ellenére erősen formálja a magyarokról alkotott elképzelést, ennek megvannak az irodalmi és köznapis lenyomatai is. Mivel ismerem az AquaPhone-t, illetve Esztergom és Párkány ikervárosiasodó jellegét, külön tárlót szenteltem ennek a kiállításon, mellette pedig meghallgatható volt a 2014-es felvétel.

R. A.: Mintha ez a koncepció azt sugallná, hogy a határokat nem átlépni, hanem átalakítani kell, összekötő kapocsá.

H. T. I.: Mindig is működött – valamiféle metaforákban fejezzük ki magunkat – a hídszerep, maga is éppen egy *Híd* című folyóiratnak készíti az interjút, s jól ismeri a helyzetet: főleg a kisebbségek azok, amelyek megkapják azt a rangot, hogy közvetítenek. Ezzel több problémám is van, azon túl, hogy nagyon elhasználódott és lejáratódott a dolog. A híd önmagában nem köt össze semmit, egy tárgy, a rajta való közeledés tesz élővé egy adott kapcsolatot. Nekem mindig az volt az érzésem, hogy mi, kisebbségi-ek vagyunk a hidak. Sokszor két nyelven sem értjük azt, hogy a homogén nyelvi környezetben élők mit nem értenek, mi ez a kölcsönös közömböség, érdektelenség, az egymás nyelveinek és irodalmainak nem értése. Kétszeresen is hátrányos helyzetbe kerülnek azok, akik szerintem kétszeresen is kompetensek – ez bennem lévő dolog volt, és miközben a kiállítás anyagát készítettem elő, noha nem erőltettem a gondolatot, minden tematikus tárló azt a képletet adta nekem, hogy aki itt közvetít, az kisebbségi, még hozzá szlovákiai magyar. Hiszen a vegyes, heterogén közegből származók nemcsak beszélni tudnak egymással, hanem meg tudják szólítani egymást, ez pedig nem ugyanaz, mint megérteni egy nyelvet. Ezt mi tudjuk, s nem különböző motivációs tényezők miatt: már a dédanyám élete is így működött például. Az AquaPhone projektum beemelésével azt is láttatni akar-

tam, hogy nemcsak a profik, a hivatásos közvetítők cselekszenek, hanem a laikusok is, hiszen egyszerű emberi igény egymással kommunikálni.

A kiállítás összeállításához teljesen szabad kezet kaptam, s fontosnak tartottam, hogy a fordítók kapjanak megnyilatkozási felületet: tehát maga a dialógus, ezen belül a közvetítő, a profi közvetítő, a fordító, a laikus, a nagypapa a felrobbant híd árnyékában. Megszólítottam a fordítókat, kifejezetten személyes szöveget kértem, hogy minden borító mellé el tudjunk helyezni ilyen jellegű gondolatokat, amelyeket nemcsak fordítók, hanem más háttéremberek, szerkesztők, kötet-összeállítók írtak.

R. A.: A pozsonyi magyar tanszék évkönyveiben, a Nova Posoniensiában megjelent tanulmányaiból számomra az olvasható ki, hogy jelentősnek tartja a fordító hermeneutikai szerepkörét, a kiállítás kapcsán pedig azt írta, hogy a magyaroknak és a szlovákoknak a közös nyelve a fordítás. A fordításképe kapcsán egy harmadik szempont lehet, hogy a kiállításon középpontba került a szlovák–magyar fordítás története is.

H. T. I.: Számomra tényleg a kísérleti hermeneutika terepe a fordítás, ha mint tevékenységről kell róla beszélnem, de én egy mai ember vagyok, a kiállítás viszont diakrón keretben is kívánta láttatni a kérdést. A szlovák irodalom magyar fordítása alapvetően megjelent, de szerettem volna ennek a reciprokját is megmutatni, ezért kerestem meg az első vers és az első próza fordítását, de ott voltak a tárlókban az első szlovák nyelvű hungarológiai munkák is. Ennek az oldalnak megvannak a maga sajátos jegyei, hiszen régebben a szlovákok magyarul, nem pedig fordításban ismerkedtek a magyar irodalommal. Azért kezdődött el egyáltalán a magyar irodalom szlovákra történő fordítása, mert a magyar kultúrpolitika erőltette: az elsőként lefordított *Szózat* szlovák változata is ennek jegyében született, kulturális térítő szerepe volt, éppen emiatt más esetekben nem is mindig az irodalmi színvonal került előtérbe. A későbbi időszakot bemutató tárlókban megjelentek a sokszorosan lefordított fontos művek is, Jókai vagy éppen Mikszáth kötetei, utóbbit mondhatni agyonfordították: Mikszáthnak van olyan regénye, amelynek öt fordítása is van, ebből egy regionális, sárosi nyelvjárásban íródott, az utóbbi pedig pár évvel ezelőtt készült.

Láthatjuk tehát, hogy állandóan van igény újra- és újraolvasni egy új fordításban Mikszáthot, s egyébként fordításértelmezőként számomra káprázatos helyzet, hogy ennyi variánssal dolgozhatok. Azok közé a fordítók közé tartozom, akik nem idegesek attól, hogy újra lefordítják a *Zabhegyezőt*, ezzel nőtt annak a munkának a változatjellege, minden fordítás átmenetileg végleges. Az én mércém a nyelvi teljesítmény: zavarónak érzem, ha nem tartja kézben a szöveget a fordító, vagy ha éppen túlszonglörködői a

dolgokat. Olvasóként úgy értékelem, akkor jó egy fordítás, ha nem nézem meg, hogy ezt meg már ki fordította. Nevetségesen naiv olvasó vagyok tehát, a fordítást is az olvasás egy speciális formájának látom: olyan olvasónak tartom magam, aki le is jegyzi az olvasmányélményeit, egyfajta olvasónapló is a fordítói bibliográfiám. Azért is tartom fontosnak azt, hogy ennyire naivul állok hozzá, instiktíve dolgozom, amikor fordítok, és a kísérleti jelleget állítom előtérbe, mert időközben fordításelmélettel foglalkozom, de én azt akkor nem használom. Van egy polgári foglalkozásom, tanár vagyok, mellette kutatással foglalkozom, és persze ez szervesen van jelen az emberben, de sohasem éreztem, hogy fordítás közben a tudományos szemlélet előtérbe kerülne. Mivel íráskészségre, irodalmi érzékenységre is szükség van hozzá, a műfordítás nem is tanítható, én sem tanultam közvetlenül, csak workshopok, speciális kollégiumok keretében lehet vele ismerkedni, vagy egy jó kiadóban: az ott zajló beszélgetések, műhelymunkák aurájában lehet sokat tanulni, ezt még volt szerencsém megtapasztalni. Két fázisa van a műfordításnak: az első, amikor olvasó vagyok, majd a másik, amikor felteszem a filológusi pápaszemem és ráncha szedem, jól át is írom magamat. Műfordítani annyit tesz, mint írni.

R. A.: A párhuzamosan futó fordítói és a tanári-tudósi pálya kapcsán érdekes a megjegyzése, hogy a műfordítás közvetlen módon nem tanítható, mégis ki kell állnia az évfolyamok elé, és a fordításról beszélni.

H. T. I.: Korábban a klasszikus tanárképzés keretében vezettem műfordítói szemináriumokat, ez ma már nincs, a kiadványszerkesztő szakosok pedig pragmatikus szövegek fordítását tanulják. Ezt én szerkesztői fordításnak nevezem, mert – ezzel biztos maguk is szembesülnek otthon – rejtett fordítók a szerkesztők, meg szinte mindenki kisebbségi kontextusban, még a takarítónők is. Észre sem vesszük, nekünk ez normális, csak akkor jövünk rá, amikor egynyelvűek csöppennek az életünkbe. Aki elmegy egy sajtótájékoztatóra vagy rendezvényre, mindent az adott ország nyelvén vesz fel, majd nagyon gyorsan le kell adnia, ráadásul magyarul: mi más ez, ha nem egy kemény fordítói állás. Viszont a leendő kiadványszerkesztőknek tartott kurzusokon lazán kezeljük a kérdést, afelé irányítom őket, hogy ne szorosan a fordításra gondoljanak munka közben, tehát azt a transfert kívánom kivenni, amit a tolmácsfordítói szakon erősíteni szeretnék.

A tolmácsfordítói szak eleve két pályára készít elő, noha nagyon kevesen vannak azok, akik mind fordítóként, mind pedig tolmácsként megállják a helyüket. Esetükben a műfordítás szintén csak kiegészítő tárgy mesterszakon, és nincs is túl nagy érdeklődés, nincsenek is ilyen típusú meg-

rendeléseik. A leendő műfordítók rendre a tanárszakosok közül kerültek ki, s most hadd mondjam el, hogy a könyvfesztiválra három volt diákom is fordított könyveket. Nagy volt egyébként a nyomás, nincs túl sok mozgósítható fordító, holott nagy szövegmennyiségről volt szó.

A műfordítás szempontjából tehát az egyetemen már nincs is szükség a munkámra, de nagyon szívesen elmegyek workshopokra, nyári írótáborokba, ez a legkellemesebb része a fordításoktatásnak: fölé hajolni a kéziratnak és szempontokat felvetni, azután ott remek megoldások születnek, végül mégis az a fontos, mit fogad be a szöveg. A kezdő fordítók gyakori hibája, az enyém is az volt, hogy imádtam a megoldhatatlan feladatokat, pedig sokszor nehezebb megmozdítani egy figurát úgy, hogy egyszerűen felálljon és becsukja az ajtót: nemritkán a szikár szövegek vannak aláaknázva a fordító számára. Megmondom őszintén, nem értem a sokszor előtérbe helyezett szóválasztási kérdéseket, nem szoktam spekulálni a szótári előfordulásokon, és itt visszatérhetünk a *Rozsban a fogóra*: ugyan ki vette el a hangos panaszkodók fiatalkori élményét, ott van a polcon a *Zabhegyező*, vegyék le és olvassák. Emellett a lefordíthatatlanságokról is gyakran szó esik: azt bármikor be tudom bizonyítani, hogy lehetetlen fordítani, de ettől függetlenül kell vagy szeretnék, éppen ezért beszélek kísérleti hermeneutikáról, egy játéktérnek fogom fel az egészet.

R. A.: Jóval túlmutat ez a nyelvi közvetítésen, az eredeti szövegben megjelenő nyelvi fordulatok pedig ezt a játékjelleget fokozhatják tovább, mint ahogy Pavel Vilikovský A gonosz önéletrajza című kötetében is, ahol becézések kialakulása kerül középpontba. Itt szerintem újabb szerepeket kell ellátnia a fordítónak.

H. T. I.: A fordítónak van egyfajta kettős látása, de hihetetlenül egyedül van, a legjobb barátja a szöveg. A szöveget én addig babrálok, amíg szóba nem áll velem, s akkor rögtön van egy partnerem, akivel dialógusban vagyok – csak ilyen perszónifikálva tudok erről beszélni. Úgy képezelem ezt el, mint tükrök végtelen sorozatát, egy beláthatatlan *mise en abyme*-et, tehát végtelenített dialógusként, ez egyre mélyebbre hatol a szövegbe, amely nagyon jó vitapartner tud lenni. Nem tudom, mennyire tűnik ez hitelesnek, de így tudom leírni élményszerűen azt, amit csinálok. Ilyenkor szövegek beszélgetnek szövegekkel, a bennem lévők az eredetivel, és visszaszólnak, nyakaskodnak.

A gonosz önéletrajzában van egy szlovák szóvicc, abból bontja ki az elbeszélő, hogy gyermekkorában a baráti társaság egy egész kifejezőmódot alakított ki erre alapozva. Természetesen ezt külön meg kellett csinálni magyarul, de az egész regény neveit hasonlóan. Vilikovskynál – nagyon szeretem őt fordítani – mindig adódik egy ilyen, s egy érdekes szerzőről

van szó, aki fordító is, és a szocializmus éveiben tényleg a fióknak írt, azóta azonban évente ad ki köteteket. Fantasztikus, hogy mennyi mindent tud a szlovák nyelvről, az összes előnyét kihasználja; egy lamentáló író, és a szlovák másként lamentál, mint a magyar: én ezt nem tudom úgy csinálni, és mégis meg kell tudni csinálni. Elméleti szerző is, s ugyan nem megcsinált szövegekről van itt szó, az írása mögött mégis érzek egy újabb réteget, továbbá egy olyan figura, aki nagyon szereti a neveket, amivel én elméletben is foglalkozom. Az említett részletben pedig felsorolja mindazokat a lehetőségeket, amelyeket az onomasztika állít. Mindezt nyilván nem lehet fordítóként élő írásban hozni, éppen ezért nem tudok olyan iparos kérdésekre válaszolni, hogy egy nap hány oldalt hozok; szeretek fordítani, éppen ezért nem élek belőle, mert az megölné ezt bennem.

R. A.: A Könyvfesztivál kapcsán jelent meg egy cikk, amely szerint Vörös István úgy látja, hogy a magyar olvasó számára a szlovák irodalom idegenebb, mint a német vagy a francia. A szlovákiai kortárs irodalom magyar fordítójaként szintén így látja a helyzetet?

H. T. I.: Egy helyen azt találtam mondani, hogy a szlovák recepció sokkal élénkebben érdeklődik a fordításban megjelenő magyar irodalom iránt, méghozzá az idők során folyamatosan, de fordítva ez nem működik. Sokszor irigylem is azokat, akik magyar irodalmat fordítanak szlovákra, mert egy jó kiadónak fordítottam jó szerzőket, jó könyveket, s tudom, hogy menedzseltek is, holott Vilikovský olyan kvalitású író, aki mögött nem kellene túl nagy hátszéllel beszélni. Mondtam is a kiadónak, hogy írjuk a borítóra: a szerző cseh, végül is az apja az volt, nem lenne ellenére, és akkor biztosan nagyobb lenne az érdeklődés, de azt mondták, hogy ez túl éles meglátás. Noha az évfordulókhoz és világnapokhoz hasonlóan sokan ezt is feleslegesnek tartják, szerintem a könyvfesztiváli díszvendégség nagyot dobott az ügyön, csak kicsit kevés idő volt rá: ha nincs a fordítói szalon, ami ettől függetlenül működött, ebből nem lett volna semmi, mert nagyon sok és komoly munka van benne. Elképesztően sok szöveget mozgatott meg a vendégszereplés, a könyvbemutatókon remek laudációk hangzottak el, nem protokolláris olvasatok voltak ezek, az érdeklődés erős volt, de nem tudom, hogy mennyi olvasója lesz mindennek. Persze, a kortárs irodalom csak egy réteget érint, nem tömeggyártásról van szó, viszont a létrejött dialógusok nem akárcik között zajlanak.

R. A.: Az egyéves előkészületi fázis során a fordítás mellett a válogatás folyamata is külön szempontrendszer követelt meg.

H. T. I.: Karádi Éva szerkesztő elmondása szerint már régóta fontolgatták ezt a díszvendégséget, s az érintett irodalomnak egy bizonyos for-

dítói állapotba kell kerülnie – valamit fel is kell mutatni az érdeklődőknek –, s úgy látták, hogy ez a jelen esetben adott. A budapesti Szlovák Intézet szervezett továbbá egy börszét is, ahol prezentációkat készítettünk magyarországi kiadók képviselőinek, hogy ezáltal helyzetbe kerüljenek ebben a tekintetben, ha nem is rendelkeznek ilyen jellegű kapcsolatokkal. Ezután elindult egy folyamat, amelyben a kiadók megkeresték a szerzőket, fordítókat, továbbá a minisztérium is pályázatokat írt ki, de ezen túl persze az is kellett, hogy legyen jó irodalmi anyag fordításra. Azt mondom, tíz évvel ezelőtt nem lehetett volna mindezt megvalósítani, pedig az nem nagy idő, viszont két fontos dolog történt időközben. Egy magánkiadó hosszú évekig szervezett egy anonim prózaíró pályázatot, amelyre rengeteg anyag érkezett be a legnagyobb meglepetésre, végül a befutott írók inkább középmezőnybe kerültek, a díjazottak gyakran vidéki, egyszerű, ismeretlen fiatal emberek voltak; a másik pedig az, hogy egy civil szerveződés alapított egy irodalmi díjat, amely egy egészen elképesztő jelentőséggé nőtte ki magát. A pályázat mellett az Anasoft litera hozta elő tehát azokat a neveket, akik tíz éve seholy sem voltak, ma pedig többkötetes szerzőkként kerülhettek be a börszére is, miközben tudjuk, mennyire nehéz betörni az irodalmi térbe, a szlovák könyvpiac pedig kisebb, minden kezdeményezés jelentősebb mozgásokat vált ki.

R. A.: A Facebook-oldalán található rövid szövegek közzététele egyértelműen egyfajta közéleti szerepvállalást jelent, s talán inkább az egyetemi oktatói profilba illeszthetőek be, mint a műfordítóiba, noha rendre érintenek például nyelvi vagy fordítói kérdéseket is.

H. T. I.: 2009 óta vagyok jelen a közösségi oldalon, azóta átestem az összes facebookos gyermekbetegségen, majd rájöttem, hogy milyen remek publikációs felület. Érdekes műfaj zsebkendőnyi területen hozni a mondanivalót, újabban például elkezdtem címeteket is adni, mert rájöttem, mennyire helytakarékos. Mindig nyelvi természetű dolgokról írok, illetve provokatív jellegű is tud lenni a szöveg, kommunikációs stratégia tekintetében is jól átgondolom, azután itt beszélgetés is kialakulhat. És úgy látom, hogy nem csak én látom fontosnak ezt a felületet.

Nagy a kísértés az én esetemben, aki a szerkesztőknek beszél fordításról, hogy egy kis rendet vágjak a szlovákiai magyar sajtóban, mert egészen egyszerűen megállapodatlanok. Magának volt egy előadása a pártok nevével kapcsolatban, ahol előugratta azokat a kérdéseket, amelyekkel én már találkoztam. Megállapodatlan a nyelvi állapot, az ügyeletes szerkesztőtől, újságírótól függ, hogy egy adott napon mondjuk egy intézmény neve hogyan jelenik meg. Pedig jó lenne, ha nem így volna, nem azért, hogy legyen

elvágólagos rend, hanem mert a neveknek az a sorsa – különösen a hosszú intézményneveknek –, hogy rövidüljenek, rövidítésként lehessen használni őket. De nem lehetek preskriptív, csak deskriptív: leírom, azután elmélkedem róla, akár a hallgatókkal.

R. A.: Március elején sztrájkot tartottak a pozsonyi Comenius Egyetemen, tanárként részt is vállalt benne, még hozzá egészen sajátos módon, s ennek is volt természetesen facebookos lenyomata. Elsősorban tanárként vagy állampolgárként tartotta fontosnak ezt a lépést?

H. T. I.: Korábban a középiskolai tanárok tartottak sztrájkot, de ők három hét után kénytelenek voltak visszatérni a munkahelyükre, a pedagógus ugyanis nem sztrájkolhat, közvetlenül kárt okoz a diákjának, holott tarthatatlan a közoktatásban uralkodó állapot. Nem szeretem, és soha nem mondom a kormány kapcsán azt, hogy hatalom, s elfogadhatatlan, hogy nem álltak szóba a tiltakozókkal. Követtem az eseményeket, azt is láttam, hogy a szenátusunk alulról jövő kezdeményezés nyomán állást foglalt, illetve javasolta, hogy vegyük át a stafétát, töltsük meg tartalommal. Csodás ötlet volt, és nagy hanyagság a kormány részéről, hogy hagytak minket játszani: nem egyszerű munkabeszüntetésről volt szó, nagyon kreatív műhelyek jöttek létre. Azt találtam ki, hogy a felsőbb évfolyamok adjanak elő tolmácsolásórán a fiatalabbaknak: ennél jobb ötletem nem volt az idén, nem is gondoltam, hogy ezzel helyzetbe hozom őket, hiszen tenni akartak, nagyon felkészültek, csak szakmai konzultánsként voltam jelen abban a néhány hétben. Természetesen nem gondolom, hogy sztrájkjal bármit el lehet érni, azt viszont el kell dönteni, mikor cselekszem. Már most nagy baj van, ráadásul az oktatás nem a mának dolgozik, hanem a holnapnak: vakrepülés, amit csinál minden tanár, nem tudhatjuk azt, milyen munkalehetőségei lesznek annak, akik most gyerekként belépnek ebbe a rendszerbe. Akkor vagyok jó tanár itt, ha olyan hallgatók kerülnek ki a kezem alól, akik többet és mást tudnak, mint én, azért kell edzőszellemisségűnek lennem. Hozok egy sportos példát: egy világbajnok cseh hármassugrónak magasugró volt az edzője. Azért tudok én szinkrontolmácsokat segíteni, ösztönözni, mert fordító vagyok, nem is titkolom, hogy nem vagyok tolmács, de a legjobb módszertan: odafigyelni a másikra és tanácsokat adni, teljesítményre sarkallni őt.